

רגע של היסטוריה

שלטון המכבים, המרד וטיהור המקדש

שלטון היוונים

אלכסנדר מוקדון כבש את יהודה בשנת 333 לפני הספירה וכך התחיל שלטון היוונים על ארץ יהודה וארץ ישראל כולה. אלכסנדר מוקדון אפשר ליהודים לחיות על פי אמונתם ודתם, ולמעשה היתה ליהודים אוטונומיה דתית - לאומית.

אחרי מותו התחלקה הממלכה בין בית תלמי - ששלט במצרים, לבין בית סלבקוס ששלט בסוריה. החל מאבק בין שתי הממלכות על השליטה בארץ ישראל שהייתה ארץ מעבר בין היבשות. בשנת 198 לפני הספירה כבש אנטיוכוס השלישי - מלך סוריה, את ארץ יהודה ואישר מחדש את העצמאות הדתית-לאומית של היהודים.

בשנת 175 לפני הספירה עלה לשלטון אנטיוכוס הרביעי, שכונה את עצמו בשם - אנטיוכוס אָפִּיפֶּנס, כלומר, האל המתגלה. אנטיוכוס אָפִּיפֶּנס שאף לבטל את ייחוד העמים השונים בממלכתו ולמזגם לעם אחד בעל תרבות יוונית הלניסטית.

גזירות אנטיוכוס

בסוף שנת 167 לפני הספירה, הטיל המלך אנטיוכוס על היהודים גזירות בהן אסר לקיים את מצוות הדת היהודית וציווה לקבל את אורח החיים ההלניסטי. הגזירות נגעו במישור הלאומי ובמישור הפרטי:

איסור עבודת המקדש וחילול המקדש

איסור קיום שמירת שבת ומועד

עבודה זרה: אמונה ופולחן באילילים

איסור קיום מצוות ברית מילה

ביטול לימוד התורה וחוקי התורה

"וישלח המלך ספרים ביד מלאכים לירושלים ולערי יהודה

ללכת אחרי חוקים נכרים לארץ.

למנוע עולות וזבח ונסך מן המקדש

ולחלל שבתות וחגים.

ולטמא מקדש וקדושים.

משרד החינוך

לבנות במות והיכלות ופסילים
ולהקריב חזירים ובהמות טמאות.
ולהניח את בניהם בלתי נימולים
ולשקץ את נפשותיהם בכל טמא ופגול.
לשכוח את התורה והחליף כל החוקים.
ואשר לא יעשה דבר המלך ימות."

(מכבים א' א', מ"ד)

מדוע נגזרו גזירות?

היסטוריונים רבים עסקו בשאלה: מדוע נגזרו גזירות על הדת היהודית? הרי ההליניזם האמין בריבוי אלים ודתות, ועד לאנטיוכוס אפיפנס התיירו מלכי יוון ליהודים לנהוג כדת האבות. השאלה קשה עוד יותר משום שאנטיוכוס אפיפנס לא רדף עמים אחרים ולא גזר על דתות אחרות.

אחת התשובות לשאלה זו: המתיוונים ששאפו לשלוט בירושלים, הקימו פוליס הם שיזמו את הגזירות. מגמתם היתה להנהיג שינויים (רפורמות) ביהדות ולכן רצו לפגוע ביהודים שהתנגדו לשינויים שהמתיוונים הנהיגו.

תשובה נוספת: יש הטוענים כי המרידות ביהודה החלו עוד לפני הגזירות. אנטיוכוס נאבק במתנגדיו, שבאו בעיקר מתוך ההנהגה הדתית, מתנגדי המתיוונים. לפי גישה זו, הגזירות שגזר אנטיוכוס באו כהמשך לניסיונות הדיכוי והמאבק של אנטיוכוס במתקוממים ביהודה.

קידוש השם

שלוש שנים נמשכו הגזירות, עד שנת 164 לפני הספירה. על היהודים נאסר לקיים את מצוות התורה והם נדרשו להוכיח כי עזבו את יהדותם ע"י אכילת חזיר והשתתפות בטקסים אליליים. רבים שקיימו את מצוות התורה וסרבו להשתתף בטקסים האליליים נענשו בעונש מוות.

סיפורים על קידוש השם בתקופת הגזירות מופיעים בספרי מכבים: נשים שמלו את בניהן, אלעזר סרבו לאכול חזיר ובעקבות זאת נהרג. הסיפור המפורסם ביותר הוא הסיפור על חנה ושבעת בניה שנתפסו והוכרחו לאכול חזיר. משסרבו לעשות זאת, על פי מצוות המלך הרגו את כל שבעת הילדים אחד אחרי השני ולאחר מכן את האם.

מתיוונים

לבית המקדש התמנה כהן גדול שהבטיח למלך היווני כסף והבטיח להפיץ את התרבות ההלניסטית בקרב היהודים, הכהן הגדול יאסון.

הצעד הדרמטי ביותר של יאסון היה להכריז על ירושלים כפוליס ולהנהיג את מיסטר הפוליס. הפוליס היא עיר שהיתה לה עצמאות בניהול ענייני השלטון המקומי כולל מדיניות חוץ. הפוליס נוהליה בידי האזרחים, כל אזרח בחר והיה רשאי להיבחר. האזרח היה מעורב באופן ישיר בהחלטות ובפעילות השלטונית.

יאסון בצעד זה ביטל את סמכותם של החכמים והסופרים לחוקק תקנות והפקיד את ניהול העיר בידי חבר אזרחים. צעדיו קיבלו תמיכה מאנשי המעמד העליון של יהודה, בעיקר צעירי משפחות הכהונה הגדולה והמשפחות העשירות.

מה הועילה הפוליס למתייוונים?

האצילים היהודים שנהפכו לאזרחי הפוליס קיבלו כח ושליטה בענייני העיר (לא כל תושב קיבל אזרחות), הם הפיקו יתרונות כלכליים וחיו על פי אורח החיים ההלניסטי והפכו ל"בני תרבות".

"...ואנטיוכוס המכונה אפיפנס קיבל את המלוכה, שאף יסון אחי-חניה אל הכהונה הגדולה. בהבטיחו למלך בהתראותו אתו שלוש מאות ושישים כיכר ומהכנסות אחרות שמונים ככר. ועל אלה הבטיח עוד מאה וחמישים אם ינתן-לו הרשיון להקים בכחו גמנסיון ואפביה ולרשום את אנשי ירושלים לאנשי אנטיוכיה. וכאשר הסכים המלך והוא קיבל את כח-הממשלה מיהר להטות את בני עמו למידות ההלניות"

חשמונאים ב', ד'

גמנסיון - מוסד לתרבות הגוף, לתחרויות ספורט ביניהם התאבקות בעירום.

אפביון - חינוך כללי וספורטיבי לבני הנוער.

הבגידה ביאסון

מנלאוס, שהיה ממשפחה השייכת למשמרות הכהונה אך לא למשפחת הכהונה הגדולה המסורתית - משפחת צדוק, היה גם הוא מחוגי המתיוונים. מנלאוס נשלח ע"י יאסון בתמימות רבה להיות נציגו מול אטיוכוס, אך ניצל את ההזדמנות והציע לאנטיוכוס שוחד כספי בכדי שידיח את יאסון וימנה אותו לכהן גדול. זאת על אף שלא היה שייך למשפחת הכהונה הגדולה.

מנלאוס שדד את אוצרות המקדש. הוא נטל כלי קודש עשויים זהב, בכדי לשחד את פקידי המלך. הוא גם רצח את חוניו, כהן גדול שהודח מהכהונה הגדולה על ידי יאסון (אחיו של חוניו). ביזה נוספת בבית המקדש שהתבצעה ע"י אחיו של מנלאוס (ליסימיכוס) עוררה זעם רב בקרב היהודים, ניסיונות ההתנגדות נתקלו ברצח המתנגדים.

משרד החינוך

מתתיהו הכהן

פקידיו של המלך אנטיוכוס הגיעו למודיעין - עיר קטנה בהרי יהודה, והקימו ברחובה של עיר מזבח לעבודה זרה. הם דרשו מהיהודים להקריב לו קרבנות ופנו למתתיהו בן יוחנן הכהן מבית חשמונאי. מתתיהו סרב וקרא:

"אם כל העמים אשר בבית מלכות המלך שומעים לו..."

ואני ובני ואחי נלך בברית אבותינו.

חלילה לנו לעזוב תורה ומצוות.

לדברי המלך לא נשמע לסור מעבודתנו ימין או שמאל"

מכבים א' ב', יט

כשסיים מתתיהו לדבר פנה יהודי מתיוון אל המזבח בכדי להקריב עליו קרבן. מתתיהו בקנאתו לשם, הרג את היהודי ואת פקיד המלך, ואת המזבח הרס. אחרי מעשה זה ברחו משפחת מתתיהו להרי גופנה - איזור הררי עם מערות ומקומות מיסתור שקשה לגישה. הוא וחמשת בניו: יוחנן, שמעון, יהודה, יונתן ואלעזר ניסו לעורר את העם למרוד באנטיוכוס.

המרד

יהודה ארגן את הלוחמים, גייס מתנדבים, אימן אותם, ובשלב ראשון הסתפק בפשיטות על שיירות צבא קטנות שעברו ליד הרי גופנה בדרכם לירושלים. המורדים הצליחו להשתלט בעיקר על האיזורים הכפריים של יהודה, שבהם היתה להם תמיכה של התושבים. הם נקמו במתיוונים והחזירו את האפשרות לקיים את מצוות התורה במקומות שבהם אסור היה לקיימן.

זמן קצר לאחר ראשית המרד נפטר מתתיהו, ובנו יהודה המכבי לקח את הפיקוד.

למה מכבי?

יש האומרים לשון מקְבָת (פטיש), ודעה אחרת ראשי התיבות של מי כמוך באלים יה (מדרש מימי הביניים).

הקרבות הראשונים של יהודה המכבי היו נגד צבאות שבאו לסייע למתיוונים שבפוליס "אנטיוכיה בירושלים". לכן, קרבות אלו היו בדרך לירושלים, כשיהודה מנצח בזכות גבורה, אומץ לב ותכסיסי קרב תוך ניצול השטח ותקיפה מתוך מארבים.

משרד החינוך

כשהגיע מפקד הצבא אפולוניוס יהודה תקף אותו באיזור מעלה לבונה. אפולוניוס נהרג כבר בתחילת הקרב וכך פשטה המבוכה והבהלה במחנהו. אחריו הגיע סירון. הוא בחר לעלות לירושלים דרך מישור החוף ויהודה תקף אותו בקטע הקשה ביותר של הדרך - מעלה בית חורון.

קרב אמאוס

גורגיאס, המפקד הבא שהגיע להלחם ביהודה למד מקודמיו וניסה שלא לעלות לירושלים במסלול שיהודה יוכל לתקוף אותו בהפתעה. הוא החנה את צבאו באמאוס, על גבול הרי יהודה, והקים שם בסיס ממנו יצא עם יחידה מובחרת ולהפתיע את יהודה.

במהלך מבריק הוכיח יהודה את כשרונו כמצביא - הוא פינה את מחנהו אבל השאיר מדורות כבויות, כדי שגורגיאס יחשוב שיהודה וכוחותיו עזבו את המחנה בבהלה. יהודה התקדם בלילה לכיוון אמאוס. שם תקף את המחנה שנשאר ללא גורגיאס, כשהשמש זורחת בגבו ומסנוורת את מחנה גורגיאס שישן את שנתו. יהודה וכוחותיו חיכו לגורגיאס וליחידה המובחרת של גורגיאס, אך אלה חזרו תשושים מחיפושם אחרי יהודה ונסוגו ללא קרב.

בעקבות המרד בוטלו הגזירות נגד הדת שגזר אנטיוכוס, אבל בית המקדש נשאר בשליטת המתיוונים והיוונים. הר הבית נשאר טמא. משום כך יהודה המכבי צר על ירושלים והשתלט עליה ואחר כך פנה להר הבית טיהרו מטומאתו וחיידש את עבודת הקרבנות. כל זה היה ביום כ"ה בכסלו, שלוש שנים אחרי שהוטלו הגזירות:

"ויהודה אמר לאחיו:

הנה נגפו אויבנו, נעלה לטהר את בית המקדש ולחנכהו...

ויראו את המקדש שומם והמזבח מחולל והשערים שרופים...

ויקרעו את בגדיהם ויבכו בכי גדול ויעלו אפר (על ראשיהם)..."

(מכבים א', ד')

לזכר טיהור המקדש ביום זה, נקבע חג החנוכה כחג בן שמונה ימים:

"ויקריבו קרבן על-פי התורה על-מזבח העולה החדש אשר עשו

...ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה ויקריבו עולות בשמחה ויקריבו זבח שלמים ותודה.

...ויקיים יהודה ואחיו וכל קהל ישראל להיות ימי חנוכת המזבח נעשים במועד שנה בשנה ימים שמונה מיום חמשה ועשרים לחודש כסלו בשמחה וגיל"

(מכבים א', ד')